

חלוקת ירושלים: בעד או נגד?

ד"ר עמנואל נבון

הרצאה במכון אבשלום לידיעת הארץ, 5 ביוני 2014

העיתוי לדיון הזה מעניין, משום שהיום הודיעה ממשלת אוסטרליה שהיא לא רואה במזרח ירושלים שטח כבוש.

אך העיתוי המעניין הזה לא משנה את העובדה שהדיון שלנו הוא דיון מיותר. הוא מיותר משום לא היה שלום כאשר ירושלים הייתה מחולקת ומשום שכל ההצעות לחלוקת ירושלים בחמש עשרה השנים האחרונות לא הובילו להסכם שלום.

לכל אחד מותר להחזיק בדעות משלו, אך לא בעובדות משלו.

הדעה שעל ישראל לסגת לקווי הפסקת האש של 1949, כולל בירושלים, היא דעה לגיטימית.

אך מי שטוען שניתן להגיע להסכם שלום עם אש"ף או עם החמאס כתוצאה מנסיגה ישראלית לקווי הפסקת האש של 1949, כולל בירושלים, מתעלם מן העובדות.

מחר, ב-6 ביוני, מנהיגי העולם החופשי יתכנסו בחופי נורמנדי כדי לציין 70 שנה לפלישת הצבאות של הברית האטלנטית בצפון צרפת, פלישה ששחררה את מערב אירופה מהכיבוש הנאצי. אם הייתי שואל אתכם: האם, לדעתכם, היה נכון לפייס את היטלר בשנות ה-30 כדי למנוע את פרוץ המלחמה, הייתם עונים לי שהשאלה היא בלתי רלוונטית משום שההיסטוריה כבר הוכיחה מה התשובה.

ובכן, כנ"ל לגבי השאלה: "חלוקת ירושלים: בעד או נגד?" ההיסטוריה כבר הוכיחה שלא היה שלום כאשר ירושלים הייתה מחולקת, ושכל ההצעות לחלק אותה מחדש לא שכנעו את אש"ף לסיים את מאבקו נגד ישראל.

ולכן, מבחינתי, ההרצאה שלי יכולה להסתיים בנקודה הזו. אבל משום שיש אנשים שחושבים שהם זכאים לא רק לדעות שלהם אלא גם לעובדות שלהם, אני אנצל את שלושים הדקות שהוקצבו לי כדי לטעון שהעובדות מוכיחות ש:

1. כל הצעות השלום והפשרה שהוצעו על ידי ישראל בחמש עשרה השנים האחרונות לא נדחו בגלל סוגיית ירושלים אלא בגלל סוגיית זכות השיבה ;

2. חלוקת ירושלים רק תחריף את הבעיה הדמוגרפית שתומכי החלוקה מבקשים לפתור ;

3. חלוקת ירושלים תוביל להפקרה בלתי אחראית של המקומות הקדושים ליהדות ולנצרות.

כל פעם שישראל הסכימה לחלוקת ירושלים אך לא לזכות השיבה, מנהיגי אש"ף ענו "לא."

בספרו *The Missing Peace* מספר השליח האמריקאי לשעבר למזרח התיכון דניס רוס כי ביום ה-9 לוועידת קמפ דייויד, הועידה הייתה על סף קריסה.

כך כותב רוס: "הנשיא עשה את כל מה שביכולתו, וגם ברק. ערפאת אמר לא לכל דבר."

כאשר הנשיא קלינטון ניסה בכל זאת לדבר עם ערפאת לפני ההודעה הרשמית על כישלון הוועידה, ערפאת טען באוזניו כי בית המקדש לא היה בירושלים אלא בשכם. ביום ה- 12 לוועידה, ג'ורג' טנט (ראש סכנות הביון המרכזית) הגיע לקמפ דייויד. הוא נדהם ממה שברק הציע ושאל מדוע ערפאת לא קבל את ההצעה.

”אנחנו לא שומעים ממנו כלום חוץ ממיתוסים ישנים, וגם מיתוס אחד חדש” ענה לו דניס רוס. ”הידעת, למשל, שבית המקדש לא היה בירושלים אלא בשכם?”

כאשר דניס רוס חזר לארץ באוגוסט 2000, ערפאת שיבח באוזניו את ברק וטען שהוא הלך יותר רחוק מאשר יצחק רבין. רוס תיקן אותו: **”הרבה יותר רחוק.”** רבין, הוסיף רוס, לא היה מסכים על מה שברק הציע בקמפ דייויד לגבי גבולות ולגבי ירושלים. וכפי שרוס מזכיר, לאה רבין מתחה ביקורת על אהוד ברק על מה שהוא הסכים לגבי ירושלים וטענה כי **”יצחק מעולם לא היה מסכים לזה.”**

רבין עצמו לא האמין שניתן להגיע לפשרה על ירושלים. אני כאן מצטט מספרו של יוסי קליין הלוי *Like Dreamers*. כמה ימים לפני שהוא נרצח, רבין ניהל שיחה עם הרב יואל בין-נון, וזה מה שהוא אמר לו: **”יואל, לא יהיה הסכם על הסדר קבע. אי אפשר להגיע לפשרה על ירושלים.”**

אהוד ברק הסכים בקמפ דייויד למה שרבין עצמו מעולם לא היה מוכן להציע. ברק הסכים למסור 92% מהגדה המערבית להקמת מדינה פלשתינית, ולמסור למדינה הפלשתינית ריבונות על השכונות הערביות של ירושלים.

כאשר דניס רוס הזכיר לאוסמה אלבז (היועץ הדיפלומטי של נשיא מצרים) כי האחרון אמר לרוס לפני ועידת קמפ דייויד שהחלום של ערפאת וחבורתו היה לקבל 91% מהשטח, רוס שאל אותו: **"הם קבלו 92%, אז מה קרה?"** התשובה של אלבז: **"הם העלו את הציפיות שלהם."**

על אף פרוץ האינתיפאדה השנייה, המו"מ נמשך עד לדצמבר 2000.

בדצמבר 2000, שר החוץ הישראלי שלמה בן-עמי הציעה ריבונות פלשתינית בלעדית על הר הבית (גם על המפלס העליון וגם על המפלס התחתון), בתאי אבל שהפלשתינים יכירו בקדושת המקום לעם היהודי ובתאי שהם יפסיקו להרוס עתיקות יהודיות בהר. אך גם לזה הם סרבו.

ב- 23 בדצמבר 2000, הנשיא קלינטון הציג את ה"מתווה" שלו לישראל ולפלשתינים בחדר הישיבות של הבית הלבן.

המתווה היה כדלקמן. תוקם מדינה פלשתינית על 100% של רצועת עזה ועל בין 94% ל 96% של הגדה המערבית, אם חילופי שטחים שבין 1% לבין 3% מתוך שטח ישראל. צה"ל ישמור על נוכחות בבקעת הירדן לתקופה של שש שנים בלבד. ישראל תכיר ב "זכות השיבה" אך בפועל תהיה לה זכות וטו על מימושה לתוך שטחה הריבוני.

בירושלים, השכונות הערביות (כולל בעיר העתיקה) יועבו לריבונות המדינה הפלשתינית. הריבונות על הר הבית תועבר למדינה הפלשתינית וישראל תשמור על ריבונות על הכותל המערבי. ונקודה אחרונה: אימוץ המתווה מהווה את קץ הסכסוך ואת קץ התביעות של שני הצדדים. קלינטון נתן לשני הצדדים 5 ימים כדי לענות "כן" או "לא" והדגיש כי העדר תשובה או "אולי" ייחשבו כ "לא."

ב- 27 בדצמבר, ברק כינס את הקבינט הביטחוני, אשר אישר תשובה חיובית למתווה קלינטון. בפועל, ממשלת ישראל הסכימה לחלק את ירושלים, לוותר על נוכחות צבאית בבקעת הירדן, ולהקים מדינה פלשתינית על כ- 97% של הגדה המערבית ועל 100% של רצועת עזה.

ערפאת בקש לקבל הארכה ופגישה נוספת עם קלינטון. הנשיא הסכים, והפגישה נקבעה ל-2 בינואר 2001. בפגישה, ערפאת דחה את המתווה, על אף הלחץ שהופעל עליו על ידי מצרים וסעודיה.

בספרו, כותב דניס רוס :

”כמה פעמים היה ערפאת צריך לומר לנו 'לא' כדי שנשמע 'לא'? כמה פעמים אפשר היה למצוא תירוצים עבורו? אלה שטוענים שהיינו רק זקוקים לעוד קצת זמן מתעלמים מכל ההזדמנויות הרבות שערפאת דחה. הם מתעלמים מן העובדה ש, כאשר מתווה קלינטון כבר היה למעשה על השולחן בספטמבר, ערפאת אפשר לאינתיפאדה לפרוץ, ואף נתן פקודות כדי שהיא תפרוץ.”

אחרי מותו של ערפאת יש שטענו שעם מחמוד עבאס ניתן יהיה להגיע להסכם.

אך עובדה שכאשר עבאס קבל מאולמרט הצעה נדיבה עוד יותר ממה שערפאת קבל מברק, עבאס לא חתם. לא בגלל ירושלים, אלא בגלל זכות השיבה.

קודם כל, מה הציע אולמרט?

על פי הדיווח של אלוף בן בעיתון הארץ, אולמרט הסכים להקמת מדינה פלשתינית על 99.5% מהגדה המערבית. תמורת סיפוח של 6.3% של הגדה על ידי ישראל, תסופח למדינה הפלשתינית 5.8% משטח ישראל הריבוני.

בין הגדה לבין רצועת עזה, יוקם מעבר בטוח, כך ששני השטחים יהיו מחוברים, דבר שלא היה בין 1949 לבין 1967.

כל התושבים הישראלים מחוץ לגושי ההתיישבות יפוגו בכוח, כולל מחברון, מקריית ארבע, מבית-אל, ומעפרה.

לגבי הפליטים, ישראל תכיר בזכות השיבה אך בפועל היא זו שתחליט מי יוכל לממש את הזכות הזו בתוך מדינת ישראל, אם כי ישראל תסכים לקבל 5,000 פליטים מסגרת ההסכם.

ומה לגבי ירושלים? מה אולמרט הציע?

חלוקת ירושלים לשתי בירות עם ניהול משותף.

סוף הריבונות הישראלית על האגם הקדוש (כולל הר הבית והכותל המערבי) לטובת משטר נאמנות בינלאומי שיכלול את ארה"ב, את סעודיה, את ירדן, את ישראל, ואת המדינה הפלשתינית.

אני מכיר את התיאוריה שאומרת שעבאס לא חתם משום שהוא ידע שאולמרט היה ברווז צולע. אך גם התיאוריה הזאת לא עומדת במבחן העובדות.

קונדוליזה רייס, שהייתה שרת החוץ של ארה"ב בזמן המו"מ בין אולמרט לעבאס, כותבת בספר האוטוביוגרפי שלה *No Higher Honor* שאולמרט הגיש את ההצעה ראשונה שלו לעבאס במאי 2008. בספטמבר 2008, אולמרט ביקש מעבאס לחתום, ואז אולמרט אכן כבר היה ברווז צולע. אבל ההצעה הראשונה של אולמרט לעבאס הייתה במאי 2008, לא בספטמבר 2008.

כך מספרת קונדוליזה רייס בספר שלה. במאי 2008, היא נפגשה עם אולמרט בירושלים לארוחת ערב. רייס הייתה אמורה להיפגש עם עבאס למחרת, והפגישה אכן התקיימה. אולמרט בקש ממנה למסור לעבאס שהוא יסכים שיהיו שתי בירות בירושלים: בירת ישראל במערב ירושלים ובירת פלשתיין במזרח ירושלים. לניהול העיר העתיקה תוקם מועצת חכמים מורכבת מירדנים, סעודים, אמריקאים, פלשתינים וישראלים.

אולמרט הוסיף שהוא מוכן לקבל 5,000 פליטים פלשתינים לתוך שטח ישראל.

כך כותבת רייס בספר שלה: "שאלתי את עצמי: האם אני שומעת נכון? ראש ממשלת ישראל אומר שהוא יחלק את ירושלים ושגוף בינלאומי יהיה אחראי על המקומות הקדושים?"

רייס מסרה את ההצעה של אולמרט לעבאס למחרת. עבאס ענה שהוא צריך להתייעץ עם היועצים שלו ומעולם לא ענה "כן".

אז, אולמרט לא היה ברווז צולע. רק ב 30 ביולי הוא הודיע כי הוא לא יתמודד על רשות קדימה. ולפי הדיווח של קונדוליזה רייס, כשעבאס נימק לה את סירובו לקבל את הצעת אולמרט, הוא לא הביע חשש על כך שאולמרט עלול להתפטר. הוא גם לא טען שחסר עוד משהו לגבי ירושלים בהצעת אולמרט. לא. הוא אמר שהוא לא יכול לוותר על זכות השיבה.

זה גם מה שעבאס אמר לעיתונאי Jackson Diehl בראיון לעיתון *Washington Post* ב 29 בפברואר 2009. עבאס אישר בראיון הזה שאולמרט הציע לו את מה שהוא הציע, כולל חלוקת ירושלים וויתור ישראלי על הר הבית. עבאס מאשר בראיון הזה שהוא סירב לקבל את ההצעה של אולמרט לא בגלל ירושלים אלא בגלל זכות השיבה. עבאס גם לא אמר בראיון שהוא דחה את ההצעה מתוך חשש שאולמרט לא יישאר בשלטון.

גם התיאוריה שציפי לבני היא זו שאשמה משום שהיא אמרה כביכול לעבאס לא לחתום היא תיאוריה שלא עומדת במבחן העובדות. הרי מחמוד עבאס עצמו אמר בראיון לעיתון *Asharq al-Awsat* ב 22 בדצמבר 2009 שזה לא נכון. הוא בעצמו אומר את זה.

איך אמר דניס רוס? **”כמה פעמים היינו צריכים לשמוע את המילה לא מערפאת כדי להבין שהוא אמר לא?”**

הדבר נכון גם לגבי עבאס.

אפילו ארי שביט, שהוא פעיל שלום ואיש שמאל, כתב לאחרונה בעיתון הארץ שהאובססיה הזאת לשמוע "כן" כשמחמוד עבאס אומר לנו "לא" היא אובססיה פתטית ופתולוגית.

והפתולוגיה הזאת, טוען שביט בספרו האחרון *My Promised Land*, נובעת מן העובדה שהשמאל הציוני חי בהשליה שהערבים יסלחו לנו על מה שעשינו להם ב 1948 רק אם אנחנו נוותר על מה שהישגנו ב 1967. אבל אצל הערבים, הנקבא זה לא 1967 אלא 1948. ב-1948, גירשנו אותם והרסנו את בתיהם. זה האסון האמתי שלהם, לא העבודה שביוני 1967 הגדה המערבית עברה משליטה ירדנית לשליטה ישראלית.

הצלקת ההיסטורית היא על מאות אלפי הערבים שגרשנו מלוד, מיפו, מחיפה, מצפת, מעכו, וגם מירושלים עצמה. הצלקת היא לא על העובדה שאין יותר חיילים ירדנים בירושלים.

כאשר הערבים מדברים על זכות השיבה לירושלים, הם לא מתכוונים לחלק המזרחי של עיר. שם דווקא אין להם הרבה תביעות רכוש.

עיקר תביעות הרכוש שלהם הן בחלק המערבי של העיר. חליל תפקיני, שעמד בראש המשרד למיפוי וגיאוגרפיה של הרשות הפלשתינית, טוען שיותר מ 70% משטחי מערב ירושלים היו בבעלות ערבית לפני 1948.

לכן הטענה שחלוקת ירושלים תביא שלום היא טענה חסרת בסיס.

אז מה הרציונל? הדמוגרפיה? גם הטיעון הזה לא עומד במבחן העובדות.

הקמת מדינה פלשתינית תוביל להגירה ערבית מסיבית לגדה המערבית. תיאורטית, אותם מהגרים יישארו בגדה אם ישראל תשלים את בניית גדר ההפרדה.

אבל גדר ההפרדה לא תוכל לעצור את הלחץ הדמוגרפי שיופעל באמצעות המלחמה המשפטית – מה שנקרא היום ה lawfare.

כבר פעמיים (ב 2006 ו ב 2012) הוגשו עתירות לבג"ץ כדי לבטל את חוק האזרחות והכניסה לישראל – חוק שמטרתו למנוע את יישום "זכות השיבה" מהדלת האחורית באמצעות נישואים פיקטיביים.

אומנם העתירה נדחתה פעמיים – על חודו כל קול בעתירה השנייה. אבל אם הדמוגרפיה היא המוטיב של חלוקת ירושלים וחלוקת הארץ, מדוע השמאל עותר לבג"ץ כדי לבטל חוק שמהווה מכשול למימושה של זכות השיבה?

מי שמצדיק את חלוקת ירושלים על ידי שיקולים דמוגרפיים אך פועל במקביל לביטול חוק האזרחות והכניסה לישראל מזלזל באינטליגנציה שלנו.

אבל הצביעות לא עוצרת כאן. שימו לב שמי שתומך בחלוקת ירושלים תומך בהעברה בכפיה של אזרחים ישראלים לשלטון של אש"ף. לתושבים הערבים של מזרח ירושלים יש מעמד של תושב קבע והם זכאים לקבל אזרחות ישראלית. חלקם בקשו וקבלו אזרחות.

אם ישראל תוותר על ריבונותה במזרח ירושלים, משמעות הדבר שאותם תושבים, שחלקם בעלי אזרחות ישראלית, יועברו לשלטון של אש"ף.

אותו שמאל שתומך במהלך הזה בירושלים מתנגד למהלך זהה באום אל פאחם. כשליברמן מדבר על אותו רעיון בדיוק באום אל פאחם, השמאל מתקומם, טוען שזה טרנספר, ושזה מנוגד למשפט הבינלאומי.

חלוקת ירושלים רק תגביר את הלחץ הדמוגרפי על ישראל. הרי חלוקה פיזית כבר נעשתה דה פקטו באמצעות בניית גדר ההפרדה הביטחונית. הדבר הביא לגל הגירה של עשרות אלפי ערבים אל הצד הישראלי של הגדר. ישראל תתקשה למנוע גל הגירה דומה אל תוך תחומה אם וכאשר הגדר תוזז עוד לכיוון המערב.

הרי ערבי ירושלים עצמם לא מעוניינים לחיות תחת שלטון אש"ף או החמס. המשכורת של ערבי תושב ירושלים גבוהה פי 4 ממשכורת ממוצעת בשטחי הרשות הפלשתינית. הם יודעים היטב ששם, ברשות הפלשתינית, אין חופש ביטוי, אין ביטוח לאומי, ואין קופת חולים.

בפועל, חלוקת העיר, 47 שנים לאחר איחודה היא פשוט לא מעשית. יש היום תשתית משותפת בתחבורה, במים ומחשמל. יהודים וערבים עובדים ביחד במקומות כמו בית החולים הדסה הר הצופים.

על פי הנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, יש 2,537 תושבים יהודים בשכונות הערביות של סילוואן ושל העיר העתיקה, בעוד ויש 3,378 תושבים ערבים בשכונות היהודיות של ארמון הנציב ושל הגבעה הצרפתית.

יש אומנם פער בין רמת התשתיות והשירותים העירוניים בין השכונות היהודיות לבין השכונות הערביות. הפער בין שני חלקי העיר, אכן מקומם. אבל הפתרון הוא שיפור השירותים והתשתיות בשכונות הערביות, לא ויתור על ריבונות לטובת מדינת עולם שלישי.

לא רק שחלוקת ירושלים לא תביא שלום ולא תפטור את הבעיה הדמוגרפית. היא גם תוביל לחילול המקומות הקדושים ליהדות ולנצרות.

יאיר לפיד נוהג לומר שהוא רוצה להתגרש מהפלשתינים.

כאשר זוג עם ילדים מתגרש, לא עלינו, בית המשפט לא דן כמובן בשאלה "למי שייכים הילדים" כמו במשפט שלמה. אך כאשר בית המשפט מתבקש להחליט לאיזה הורה להעניק אחריות על הילדים, הוא בודק את הרקורד של שני ההורים.

בסכסוך שלנו עם הערבים יש מחלוקת על בעלות על הארץ בכלל ועל ירושלים בפרט. בואו נשים את המחלוקת הזו בצד לצורך הניסיון לשפוט מי משני הצדדים ראוי לשמור על הילדים. במקרה שלנו הילדים הם המקומות הקדושים. אם היינו זוג מתגרש, שום בית משפט בעולם לא היה מעניק את האחריות על המקומות הקדושים לערבים.

העובדה היא שהערבים התנהגו ומתנהגים כמו ברברים עם המקומות הקדושים שלנו, בעוד ואנחנו שמרנו ושומרים על המקומות הקדושים שלהם. לא רק משום שחוקקנו את "חוק השמירה על המקומות הקדושים" מיד לאחר שחרור ירושלים, אלא משום שבפועל אנחנו אכן שמרנו ושומרים על המקומות האלו.

ומה עם הרקורד של העברים?

כבר בתקופת המנדט, חאג' אמין אל חוסייני בנה את שכונת המוגרבי עם בתי שימוש בצמוד לכותל, וזרק לשם זבל.

בתקופת השלטון הירדני, בין 1949 לבין 1967, הערבים הרסו את בית כנסת החורבה ועוד 57 בתי כנסת ובתי מדרש בעיר העתיקה. הם הרסו וחיללו את הקברות היהודים של הר הזיתים. הם לא נתנו להידודים להתפלל בכותל על אף התחייבותם בהסכמי הפסקת האש.

אפילו היום, כאשר הר הבית נמצא כביכול תחת הריבונות הפורמלית של מדינת ישראל, הוואקף בנה שני מסגדים בהר, תוך הרס ברבארי של עתיקות: מסגד אורות שלמה ב 1996 ומסגד אל-אקסה אל-קדים ב 1999.

ראינו גם איך הרשות הפלשתינית שמרה על קבר יוסף בשכם ועל בית הכנסת "שלום על ישראל" ביריחו.

אך המוסלמים גם חיללו ומחללים את המקומות הקדושים לנצרות. הם משתמשים במקומות הקדושים של הנצרות כדי לקבל חסינות לאחר ביצוע פיגוע טרור. הם עשו זאת בנובמבר 1986 ובאוקטובר 1992 עם כנסיית הקבר בירושלים. הם עשו זאת באפריל 2002 עם כנסיית המולד בבית לחם במהלך מבצע "חומת מגן".

לכן השאלה היא לא "חלוקת ירושלים: בעד או נגד?" אלא: "למה בכלל לתמוך בחלוקת ירושלים, כאשר הדבר בלתי מעשי, כאשר הוכרח שהוא לא יביא שלום אלא דווקא להיפך, כאשר הוא לא יפטור את הביעה הדמוגרפית אלא להיפך, וכאשר הוא יוביל לחילול ולהרס של המקומות הקדושים ליהדות ולצרות?"

למה?

משום שהשמאל רוצה לחלק את ירושלים מסיבה אחת בלבד: כדי להיפטר מהר הבית.

כששחררנו את הר הבית, הרב שלמה גורן תקע בשופר בעוד ומשה דיין שאל: "בשביל מה אני צריך את כל הוותיקן הזה?"

כאן סלע המחלוקת: האם מטרת הציונות היא להגשים את ההבטחה התנכית או להתנתק מן העבר היהודי ולבנות אומה עברית חילונית?

לשאלה הזו ענה אחד מאדריכלי אוסלו, ד"ר רון פונדק, כמה חודשים לפני מותו.

"השלום איננו מטרה בפני עצמה" מצוטט פונדק בדו"ח של קבוצת המשבר הבינלאומית שהתפרסם בנובמבר 2013. **"זהו אמצעי להעביר את ישראל מעידן אחד לעידן אחר, לעידן של מה שאני מחשיב כמדינה נורמלית. ישראל יזיז את החברה במקום ייחוד שלה."** בדיוק.

המחלוקת הזו היא לאו דווקא מחלוקת בין דתיים לחילוניים. היא מחלוקת לגבי השאלה: למי שייכת הארץ הזו ובשביל מה חזרנו אליה?

המשורר החילוני אורי צבי גרינברג כתב שמי ששולט בהר (הכוונה בהר הבית) שולט בארץ. הוא הבין שאם אין לנו זכות על הר הבית, אין לנו זכות על הארץ.

בוועידת קמפ דייויד אמר אהוד ברק שהר הבית הוא הנקודה הארכימדית של קיומנו. הוא צדק. מי שמוכן לוותר על הנקודה הארכימדית הזו מוותר על זכותנו על הארץ.

פתחתי את דבריי עם הטקס שיערך מחר לציון 70 שנה ל D-Day. ועם זה אני רוצה לסיים.

כששאלו את וינסטון צ'רצ'יל איך לקרוא למלחמת העולם השנייה, הוא ענה: "המלחמה המיותרת." אילו המערב היה מבין בשנות ה-1930 עם מי יש לו עסק, הוא לא היה נוקט ממדיניות של פיוס וצרפת ובריטניה היו עוצרות את היטלר כאשר הם עדיין היו חזקות ממנו.

אך הלקח לא רק היה שמדיניות הפיוס הייתה טעות. הלקח גם היה שיש אידיאולוגיות שאיתן אי אפשר להגיע לפשרה. אני לא אצטט מה שצ'רצ'ייל אמר על האסלאם. אבל האסלאם היא לא רק דת. היא אידיאולוגיה שרואה כמצווה וכערך עליון את הפיכתו של "דאר אל חארב" ל"דאר אל אסלאם."

מי שלא מבין את זה, שילך ללמוד היסטוריה. אך שלא יעשה ניסויים בחיים שלנו.